

Ю. В. Дьякова,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

І. Ф. Літвінова,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-8728>

ВИКОРИСТАННЯ НЕІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ ОПЕРАТИВНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: diakova081@gmail.com, irina_litvinova@ukr.net

Мета: стаття спрямована на вивчення та аналіз практик використання неінструментальних методів виявлення брехні, які використовують оперативні працівники органів оперативно-розшукової діяльності. У рамках статті будуть розглянуті основні типи неінструментальних методів, такі як міміка, жестикуляція, невербальні ознаки напруження тощо, а також їхні особливості та переваги. **Результати:** встановлено важливість та високий потенціал використання неінструментальних методів детекції брехні оперативними працівниками. Дослідження свідчить про ефективність цих методів для виявлення неправдивої інформації та підозрілої поведінки осіб, пов'язаних з кримінальною діяльністю. Проте, дослідження наголошує на необхідності обережного підходу до використання неінструментальної детекції брехні та комбінування їх з іншими методами. **Обговорення:** неінструментальна детекція брехні у роботі оперативних працівників, яка полягає в аналізі невербальних ознак, таких як міміка, жестикуляція, тон голосу та мова тіла. Нині існує багато методів викриття неправдивої інформації за поведінкою людини, тому володіння подібними знаннями є цінним ресурсом для оперативних працівників.

Ключові слова: брехня; детекція брехні; неінструментальні методи; невербальні ознаки; вербальні ознаки; ознаки брехні; оперативно-розшукова діяльність; оперативні працівники.

Постановка проблеми та її актуальність.

Комунікація є невід'ємною частиною взаємодії людей у будь-якій сфері життя, в тому числі в оперативно-розшуковій діяльності. Під час проведення оперативно-розшукової діяльності за допомогою ефективної комунікації збирається значна частина оперативно значимої інформації, здійснюється підбір відповідних осіб та їх залучення до таємного співробітництва, спонукання людей до явки з повинною та викриття злочинних груп.

Злочинна діяльність завжди ґрунтується на таємниці та обмані. Злочинець, прагнучи здійснити протиправні дії, активно використо-

вує підступ, обман, брехню, щоб здобути довіру інших осіб та приховати свої справжні наміри та цілі. І оскільки оперативно-розшукова діяльність передбачає взаємодію, в першу чергу, саме з особами, які пов'язані із злочинною діяльністю, важливою є потреба у поліпшенні навичок невербальної детекції брехні, задля виявлення неправдивої інформації, таємних мотивів чи цілей, які є важливими для правоохоронних органів і які особа намагається приховати від оперативного працівника.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Провідним дослідником питання неінструментальної детекції брехні є Пол Екман, праця

якого була використана і для нашого дослідження. Також питанню неінструментальної детекції брехні приділяли увагу такі науковці: Я.М. Когут, О.М. Борисюк, Ю.Ц. Жидецький, Н.М. Калька, Н.О. Пряхіна, О.Й. Хомин, К. Васюк, М.В. Цивінська, І.М. Зубач, І.Ю. Шкіцька. Варто зазначити, що питанню застосування неінструментальної детекції брехні саме оперативними працівниками необхідно приділяти більше уваги та проводити дослідження по цій темі, адже на даному етапі теоретична база не достатньо напрацьована.

Мета статті. У сучасній оперативнорозшуковій діяльності, незважаючи на значну кількість практичних досліджень, виникає актуальна проблема вибору надійних методів виявлення брехні. Таким чином, основною метою нашого дослідження було систематизувати та проаналізувати ефективність наявних засобів детекції брехні, які можуть використовувати оперативні працівники при здійсненні поставлених перед ними завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Детекція брехні грає важливу роль у розкритті неправдивої інформації. Неінструментальна детекція брехні - це методи виявлення обману, які не ґрунтуються на використанні спеціальних технічних приладів або інструментів. Вона заснована на аналізі психологічних та мовних ознак поведінки людини під час спілкування, зокрема, на детекції невербальних сигналів, вербальних виразів, мовного тону, структури мовлення тощо.

Перш ніж розглянути методи неінструментальної детекції брехні, варто визначити, що є брехнею та на які види вона може поділятися.

Так, провідний спеціаліст у цій сфері П. Екман визначає брехню та обман як «дія, якою одна людина вводить в оману іншу, роблячи це навмисно, без попереднього повідомлення про свої цілі і без чітко вираженого з боку жертви прохання не розкривати правди» [1, с. 22].

П. Екман у своїй «Теорії брехні» виділяє такі види брехні:

1) приховування - це коли особа не розкриває певну частину інформації, хоча може говорити правду щодо інших фактів;

2) напівправда - цей вид обману є одним із найскладніших для виявлення та досить поширеним у спілкуванні. Він виникає тоді, коли неправдива інформація сполучається з правдивою, ускладнюючи процес розкриття брехні, оскільки компоненти важко відокремити. Ознаки обману можуть бути менш очевидними;

3) омана (незумисна брехня) - це коли особа передає інформацію, яка не відповідає дійсності, але вона сама не знає про це і щиро вірить у правдивість своїх слів. Виявити обман за допомогою звичних методів детекції у цьому випадку досить складно;

4) зумисна брехня - цей вид обману відносно простіше виявити за допомогою як інструментальних, так і неінструментальних методів. Він виникає, коли особа свідомо використовує обман у значній частині свого повідомлення.

При аналізі психологічних аспектів детекції брехні розглядаються основні підходи, що на думку Я.М. Когут та інших, включають:

1) емоційний підхід, який у детекції брехні пов'язаний із виникненням певних емоційних переживань, що супроводжують обман (почуття провини, страх викриття, хвилювання, сором або ж радість та піднесення у разі вдалого обману);

2) вольовий підхід, який у детекції брехні зосереджений на вмінні контролювати свої вияви, щоб не бути викритим у неправдивій інформації;

3) когнітивний підхід, який у детекції брехні ґрунтується на активному вияві мисленневих процесів. Брехня - це особливий вид когнітивної діяльності, що потребує активізації мислення й уваги, пам'яті та уваги [2, с. 62].

Під неінструментальними (невербальними) засобами детекції К. Васюк розуміє «жести (рухи рук), міміку (рухи м'язів обличчя), в тому числі і мікровирази, пантоміміку (рухи тіла), статистичні пози, рухи очей (контакт очей зі спів-розмовником) жести і міміка, а також і фізіономічні засоби, коли по рисам обличчя намагаються виявити патологічного брехуна» [3, с. 283].

Невербальні засоби, зокрема жести, є досить популярним інструментом для аналізу мови тіла профайлерами, які застосовують їх для детекції

неправдивої інформації. Жести можна розділити на три типи: емблеми, що представляють собою жести з культурно обумовленим значенням, і тому їх не використовують для виявлення брехні; жести-ілюстратори, які доповнюють та підсилюють вербальну мову, і розбіжність між цими жестами та змістом висловлювання може вказувати на неправдивість; жести-адаптори (маніпулятори), які, на думку експертів з мови тіла, можуть служити надійним показником брехні, особливо якщо особа намагається їх збільшити.

Як зазначають Калька Н.М., Цивінська М.В. та Зубач І.М. «завдяки дії мимовільних механізмів мімічна експресія може показувати: яку саме, негативну чи позитивну, емоцію переживає особа; відчуває вона дві чи більше емоцій одночасно; яка сила почуття, що його переживає особа» [4, с. 48].

Проаналізувавши дослідження різних науковців, до мімічних та жестикулятивних ознак брехні ми віднесли наступні невербальні прояви: постійні безладні рухи, такі як ходіння з боку на бік, потирання або чесання рук, пальців, шиї, голови. Також можуть спостерігатися часті дотики рота, очей, вух, зокрема носа, або покусання губ чи нігтів. Особа може намагатися уникати прямого контакту зі спостерігачем, уникаючи зустрічного погляду, або навпаки, надмірно фокусувати свій погляд на спостерігачі. На обличчі можуть бути помітні нахмурені брови, а також швидкі та необґрунтовані рухи ніг, такі як качання, човгання, постукування або переминання з ноги на ногу. Зафіксовані руки можуть бути схрещеними або зчепленими в «замок», або ж приховані під пахом, в кишенях або в інших невидимих місцях. Руки також можуть бути помітними неподалік від рота чи шиї. Вираз обличчя може швидко змінюватися, і можуть спостерігатися опущена голова та втягнуте підборіддя. Крім того, особа може мати криву посмішку, відому як «усмішка», або вираження посмішки, яке не відповідає контексту.

Калька Н.М., Цивінська М.В. та Зубач І.М. вказують на те, що «на обличчі людини вирізняють три діагностичні зони: верхню – це

чоло та брови, середню – очі та ніс, і нижню – це губи та підборіддя» [4, с. 49].

Негативні емоції, такі як незадоволення, відраза, антипатія, страх і гнів, можуть спричинити напругу як усередині тіла, так і на зовнішніх проявах. Напруження виразно відображається на обличчі та тілі людини, внаслідок чого можна спостерігати такі фізіологічні ознаки брехні: краплі поту на верхній губі або на лобі, відчуття сухості в роті, звуження зіниць, важке дихання з глибоким вдихом і шумним видихом, зміна кольору обличчя, така як почервоніння, блідість або поява плям, посмикування м'язів обличчя, напруженість губ або крива посмішка, прискорене моргання очей, тремтіння в голосі, з'явлення «гусячої шкіри» на руках, позіхання, прискорене серцебиття, заїкання (якщо його раніше не було), покашлювання, зміна тембру, тону та гучності голосу, а також часте ковтання слини.

Спостерігаючи за співрозмовником, оперативним працівникам варто звертати увагу на ліву половину його тіла, оскільки саме ліва сторона відповідає за вираження емоцій. Навіть якщо брехня була запланована заздалегідь, людина зазвичай більше зосереджена на своїх словах, а не на емоціях та жестах. І саме тому ліва сторона, пов'язана з емоціями, може виражати її справжні почуття та наміри. Наприклад, якщо брехун нервується, його ліва нога або рука можуть мимоволі погойдуватися туди-сюди. Ліва рука може робити дивні кругові жести, а ліва нога може ніби «прибирати» незрозумілі знаки на асфальті чи підлозі.

Особливу увагу при неінструментальній детекції брехні варто відвести очам та ступням людини. Щоб побачити всі почуття, що виражаються через погляд, потрібно звертати увагу на повіки, зіниці і сам погляд людини. Наприклад, коли людина відчуває страх, її верхні повіки піднімаються, нижні стають напруженими (іноді нижні повіки можуть не напружуватися, якщо вона намагається приховати свій страх). Видно склеру зверху над райдужною оболонкою, а зіниці можуть розширюватися. Всі ці ознаки допомагають виявити погляд страху, і подібно до нього, інші емоції також можуть проявлятися по-різному.

Наприклад, в народі говорять «у страху очі великі», оскільки розширення зіниць може відбуватися не тільки під впливом страху (при слабкому освітленні ми втрачаємо природне розширення зіниць), але також під емоціями, такими як любов, цікавість або при порушенні організму. Звичайно, зіниці також можуть змінюватися під час брехні, що допомагає розпізнати неправдиву поведінку.

Відведення очей в різні сторони може свідчити про різні процеси: відведення вправо зазвичай вказує на уявлення або придумування чогось нового; відведення вліво може свідчити про згадування подій або інформації, яку людина раніше бачила або чула; відведення прямо може означати думки про майбутні події або уявлення чогось нового; відведення вниз або вниз і вправо пов'язане з емоціями та почуттями; відведення вниз і вліво може супроводжуватися діалогом самим з собою або формулюванням думок.

Як зазначають Калька Н.М., Цивінська М.В. та Зубач І.М. «спілкуючись, більшість людей акцентують увагу на верхній частині співбесідника і не завжди спостерігають за нижньою, не зважаючи на те, що найкраще блефувати і обманувати допомагає така частина тіла, як обличчя. Розставлені широко ноги під час бесіди свідчать про серйозні розбіжності в поглядах і можливість конфронтації. Чим більше зростає напруга в спілкуванні, тим ширше розставлятиме ноги співбесідник. Якщо в момент розмови у суб'єкта змінюється покачування ноги підскакуванням, це означає, що в розмові опитуваний почув небезпечно (неприємно) для себе запитання.» [4, с. 55-56].

Положення тіла співрозмовника відіграє важливу роль у виявленні обману. Існують чотири основні позиції, які можна розрізнити:

1) нахил уперед: вказує на уважність особи. Проте надмірний нахил уперед може вказувати на агресивність;

2) відхилення тулуба назад або вбік: вказує на відмову у відповіді або появу негативних емоцій під час спілкування;

3) розширення грудної клітки та розправлення плечей: вказує на надмірну гордість, зарозумілість і чванливість особи;

4) опущення плечей з нахилом до переду: може свідчити про зневіру особи або глибоку депресію.

Крім того, як правило, чесні люди використовують тіло як ілюстратора, що відображається у сталому, відкритому вертикальному положенні. Вони дещо нахилені вперед, з яскраво вираженою зацікавленістю до теми розмови. Тимчасом брехуни показують закриту оборонну позицію, що проявляється у схрещуванні рук або ніг, відкиданням тулуба назад або витягуванням своїх ніг уперед задля збільшення відстані між собою та співрозмовником; або ж вони обирають позицію переможеного, опускаючи плечі та схиляючи підборіддя до грудей [5, с. 13].

Орієнтуючись на мову співрозмовника, можна легко впіймати його на брехні. Зазвичай нещирі люди кажуть дуже коротко, уникають давати великі відповіді на запитання, щоб не заплутатися в майбутньому та уникають розкриття деталей, пояснюючи це відсутністю інформації. Деякі, навпаки, дуже докладно описують все, маючи нескінченну фантазію, що може заплутати слухача і забути, з чого починалася розповідь.

Крім того, брехуни часто підкреслюють свою правоту та чесність, намагаються вимагати підтвердження своїх слів від інших, вживають вирази «клянусь», «поклавши руку на серце» і т. п. Потенційний брехун може бути дуже різким і грубим у відповіді – це захисна реакція, якою він намагається зменшити ймовірність викриття обману.

Визначення брехні за голосом – завдання, з яким впорається кожна спостережлива людина. Зазвичай голос тремтить у всіх брехунів, інтонація може бути однотонною для приховування справжніх емоцій або надто яскраво вираженою, що свідчить про перегравання. Особа буде відволікати непотрібними питаннями, якщо розмова набирає небажаний для нього оборот, і може навіть непомітно змінювати тему. Він також уникатиме вживання особистих займенників, таких як «я», «мені», «мій», замінюючи їх відокремленими «вони» або «ми». Виявлення брехні по голосу допоможе розкрити обман,

навіть якщо спритно приховані невербальні ознаки.

Шкіцька І.Ю. навела у своєму дослідженні «симптоми неправдоговоріння», на які варто звертати увагу при розмові з потенційним брехуном: суперечливість висловлювань; невизначеність і неконкретність повідомлюваного; надмірна точність в описі подій, особливо віддалених у часі; збіг у дрібних деталях повідомлень декількох людей; відсутність в описі неіснуючих подробиць і деталей; різне пояснення тих самих подій на різних етапах спілкування; виключна позитивна інформація про самого себе; відсутність сумнівів у трактуванні подій; нав'язливе ініціативне повторення певних тверджень; «обмовки» під час розмови; нетипові для людини вислови; бідний емоційний фон висловлювань; недоречні неодноразові посилення на свою порядність і незацікавленість; ухиляння від відповіді на пряме запитання, його ігнорування [6, с. 72].

Також хочемо навести декілька дієвих порад, які допоможуть розпізнати оперативним працівникам брехню та обман:

1) розмову з брехуном можна розпочати, стверджуючи, що не зрозуміли повністю його історію, та просити переказати її знову. Варто звертати увагу на правильні питання, на які йому доведеться дати точні відповіді, наприклад: «Уточніть цей момент детально» або «Опишіть більш докладно»;

2) якщо відволікти співрозмовника від теми, він не згадає про що говорив спочатку, і тоді йому буде легше проговоритися. Слід повертатися до початку історії, змушуючи його згадати те, про що він говорив недавно, що може бути складним завданням для нього;

3) важливо слухати дуже уважно та виражати зацікавленість. Час від часу можна хмуритися, ніби сумніваючись в чомусь. Будь-який подив або недовіра у виразі або реакції може заплутати брехуна. Він може почати збиватися, заїкати, червоніти або покриватися потом.

Однак, оперативним працівникам у своїй роботі варто пам'ятати той факт, що дослідники у пошуках універсальних ознак брехні, часто пропускають той факт, що люди мають жестові звички та мімічні маски, які не завжди є ознака-

ми неправди. Наприклад, посмішка особи, яка працює у сфері обслуговування є звичкою та професійним правилом, а не постійною нещирістю. З малим досвідом публічних виступів можуть збільшитися жести-адаптори, але це не означає, що людина не говорить правду. Навіть зворотний ефект може спостерігатися, коли людина навчиться імітувати жести та міміку у спілкуванні без особливих зусиль. Професійні брехуни, такі як політики, актори, оратори, психологи, фізіономісти володіють цим мистецтвом і здатні майстерно імітувати різноманітні жести та міміку, щоб досягти своїх цілей.

Висновки. Неінструментальна детекція брехні є важливим інструментом для оперативних працівників у проведенні розшукових дій та спілкуванні зі свідками, підозрюваними та іншими особами, що можуть мати важливу інформацію. Цей метод ґрунтується на аналізі мови тіла, міміки, жестів та невербальних ознак, які можуть виявляти підозрілу поведінку, неправдивість та інші емоційні реакції, вказуючи на можливий обман або недостовірність інформації.

Проте оперативні працівники повинні бути уважними, оскільки невербальні ознаки можуть бути культурно обумовленими, професійними звичками або характерними рисами особистості. Робити висновки на підставі окремих невербальних ознак не варто. Кращий підхід - спостерігати за декількома невербальними ознаками одночасно і оцінювати їх в контексті розмови та ситуації. Важливо розуміти, що неінструментальна детекція брехні повинна доповнюватися іншими методами роботи в оперативно-розшуковій діяльності, такими як інформаційний аналіз, допит, аналіз доказів тощо. Комбінування різних методів допоможе забезпечити більш повне та точне розуміння ситуації.

Використовуючи неінструментальну детекцію брехні, оперативні працівники повинні мати відповідне навчання та практичний досвід, щоб володіти цим інструментом ефективно. Контроль емоцій та взаємодія з особою на рівні, який створить сприятливе підґрунтя для спілкування, також важливі в даному процесі. Неінструментальна детекція брехні - це важливий

елемент у наборі засобів, які оперативні працівники можуть використовувати для ефективного здійснення розшукових дій та отримання надійної інформації.

Література

1. Екман П. Теорія брехні / пер. з англ. Київ: КМ-БУКС, 2019. 320 с.
2. Психологічні особливості комунікації в діяльності оперативного працівника поліції: методичні рекомендації / Я.М. Когут, О.М. Борисюк, Ю.Ц. Жидецький, Н.М. Калька, Н.О. Пряхіна, О.Й. Хомин. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
3. Vasuk Katherina. Non-instrumental facilities of lie detection and their efficiency in the modern psychological practice. Chapter «Psychological sciences», 2019. С. 280-302.
4. Калька Н.М., Цивінська М.В., Зубач І.М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект: навч.-метод. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 120 с.
5. Nathan J. Gordon Effective Interviewing and Interrogation Techniques 3rd Edition / Gordon N., W. Fleisher. USA: Academic Press, 2011. 383 p.
6. Шкіцька І.Ю. Сучасна мовна комунікація в публічному управлінні: навчаль. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 312 с.

References

1. Ekman P. Teoriya brekhni / per. z anhl. Kyiv: KM-BUKS, 2019. 320 s.
2. Psykholohichni osoblyvosti komunikatsiyi v diyalnosti operatyvnoho pratsivnyka politsiyi: metodychni rekomendatsiyi / Ya.M. Kohut, O.M. Borysyuk, Yu.Ts. Zhydetskyy, N.M. Kalka, N.O. Pryakhina, O.Y. Khomyn. Lviv: LvDUVS, 2019. 112 s.
3. Vasuk Katherina. Non-instrumental facilities of lie detection and their efficiency in the modern psychological practice. Chapter «Psychological sciences», 2019. С. 280-302.
4. Kalka N.M., Tsyvinska M.V., Zubach I.M. Detektsiya brekhni u spilkuванні: sotsialno-psykholohichnyy aspekt: navch.-metod. posib. Lviv: LvDUVS, 2017. 120 s.
5. Nathan J. Gordon Effective Interviewing and Interrogation Techniques 3rd Edition / Gordon N., W. Fleisher. USA: Academic Press, 2011. 383 p.
6. Shkitska I.Yu. Suchasna movna komunikatsiya v publicnomu upravlinni: navchalnyy posibnyk dlya studentiv vshchych navchalnykh zakladiv. Ternopil: TNEU, 2017. 312 s.

USE OF NON-INSTRUMENTAL LIE DETECTION METHODS BY OPERATIVE EMPLOYEES OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE BODIES

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: diakova081@gmail.com, irina_litvinova@ukr.net

Purpose: the article is aimed at the study and analysis of the practices of using non-instrumental methods of detecting lies, which are used by operatives of investigative agencies. The article will consider the main types of non-instrumental methods, such as facial expressions, gestures, non-verbal signs of stress, etc., as well as their features and advantages. **Results:** the importance and high potential of using non-instrumental methods of lie detection by operatives was established. The study shows the effectiveness of these methods for detecting false information and suspicious behavior of persons associated with criminal activities. However, the study emphasizes the need for a careful approach to the use of non-instrumental lie detection and combining it with other methods. **Discussion:** non-instrumental lie detection in the work of operatives, which consists in the analysis of non-verbal cues such as facial expressions, gestures, tone of voice and body language. Today, there are many methods of detecting false information based on human behavior, so having this knowledge is a valuable resource for operatives. It is important to understand that non-instrumental lie detection should be complemented by other methods of work in operational and investigative activities, such as information analysis, interrogation, evidence analysis, etc. Combining different methods will help provide a more complete and accurate understanding of the situation. When using non-instrumental lie detection, operatives must have appropriate training and practical experience to use the tool effectively. Controlling emotions and interacting with the person at a level that will create a favorable basis for communication are also important in this process. Non-instrumental lie detection is an important element in the set of tools that operatives can use to effectively perform investigative actions and obtain reliable information.

Key words: lies; lie detection; non-instrumental methods; non-verbal signs; verbal signs; signs of lies; operational and investigative activities; operational workers.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023